

373.31(082)

178 Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Кафедра педагогіки і психології

*ПРОБЛЕМИ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
РЕФОРМУВАННЯ ШКОЛИ*

**Збірник наукових та науково-методичних праць
викладачів кафедри педагогіки і психології
Криворізького державного педагогічного університету**

Випуск 3

*Присвячено 75-річчю
Криворізького державного
педагогічного університету*

**Кривий Ріг
2005**

МОВЛЕННЕВЕ МИСТЕЦТВО ВЧИТЕЛЯ ЯК СКЛАДОВА ЙОГО ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Сидоренко Т. Д.

В статті розглядається мовленнєве мистецтво педагога як складова його педагогічної культури, даються рекомендації щодо розвитку окремих його аспектів у системі підготовки вчителя музики.

This article deals with the drills and habits of speaking as a very important component of pedagogical culture, besides this some recommendations are given here to improve some of its aspects concerning the system of music teachers training.

В умовах поглибленої дії нових тенденцій соціокультурного розвитку країни формування педагогічної культури вчителя, особистість якого визначає моральний і духовний прогрес суспільства, складає сьогодні одну з актуальних наукових проблем.

Поняття “педагогічна культура вчителя” ввів у науковий обіг В. О. Сухомлинський. Це – складне і багатогранне утворення. Виразником її є комплекс умінь учителя, одне з яких – майстерне володіння словом.

Метою статті є теоретичне обґрунтування необхідності формування мовленнєвого мистецтва вчителя як складової його педагогічної культури.

Аналіз наукової літератури дає підстави припустити, що формування мистецтва мовлення майбутнього вчителя музики в навчальному процесі буде успішним за таких умов:

- врахування специфіки діяльності вчителя музики;
- створення на індивідуальних заняттях умов для формування мовленнєвого мистецтва студентів;
- виконання студентами в ході самостійної роботи спеціальних вправ для формування окремих компонентів майстерного володіння словом.

Проблема мистецтва мовлення актуальна для представників багатьох публічних професій. Тому судження про неї зустрічаємо в роботах вітчизняних і зарубіжних філософів, психологів, педагогів, мистецтвознавців, театральних педагогів (М. Ф. Квінтіліна, Плутарха,

К. Д. Ушинського, П. П. Блонського, А. С. Макаренка, Л. С. Виготського, О. О. Леонтьєва, В. О. Сухомлинського, К. С. Станіславського та ін.).

З давніх часів проблеми ефективного усного переконуючого мовлення в ситуації публічної комунікації розробляла класична гуманітарна наука риторика – наука про ораторське мистецтво.

Однак, розвитку майстерності володіння словом як обов'язкового компоненту педагогічної діяльності “досі відводиться другорядне місце у комплексі професійно-педагогічних умінь” [6, с. 159].

В умовах девальвації духовних цінностей, слова у наш час закономірним є активізація уваги педагогів і психологів до питань мовленнєвого мистецтва вчителя, що виражається у формуванні в останні роки нової галузі педагогічної науки – теорії і технології виконавсько-мовленнєвої діяльності.

Достойним вкладом у її розвиток є роботи Ш. О. Амонашвілі, О. С. Булатової, І. А. Зязюна, А. Й. Капської, А. П. Овчиннікової, В. Ф. Шаталова та ін.

В цій науці утверджується об'єктивний погляд на проблему формування у спеціалістів загальноосвітньої школи мовленнєвого мистецтва не залежно від того, про викладання якого навчального предмета йдеться.

З давніх часів ознакою високого мовленнєвого мистецтва є небагатослів'я. В біографії легендарного спартанського законодавця Лікурга Плутарх відзначав, що той говорив мало і влучно, але при “зовнішньому небагатослів'ї відмінно виражав саму суть справи”; в його словах гострота змішувалась із вишуканістю, а небагатослів'я викликало поширені роздуми [12, с. 15].

Особливе значення у мистецтві мовлення вчителя відіграє знання рідної мови. У свій час К. Д. Ушинський із захопленням писав про швейцарських учителів: “Головне, що вражає у цих учительках – це надзвичайний дар слова; рідне слово вироблене, усвідомлене і засвоєне чудово” [15].

П. П. Блонський рекомендував учителю “уникати пишних фраз”, бути “простим і щирим” [2, с. 138-139].

У пізнавальному процесі, організатором якого виступає вчитель, приймає участь не тільки раціональна, а й емоційна сфера учня. Ця закономірність знайшла свій вираз у принципі емоційності навчання. Л. С. Виготський писав: “Емоція не менш важливий агент, ніж думка... Емоції в навчальному процесі інтенсифікують мислення, здатні знімати інтелектуальні і психологічні навантаження” [4, с. 105]. Саме емоційність мовлення вчителя забезпечує виникнення відповідних емоцій у школярів, робить їх добровільними учасниками подій на уроці, сприяє засвоєнню знань без примусу.

Інтонацію не даремно називають дзеркалом нашого емоційного життя. Тому культура інноваційного оформлення висловлювання зв’язана із культурою почуттів і емоційних взаємовідношень.

Розробляючи питання педагогічної майстерності, А. С. Макаренко великого значення надавав саме інтонаційному забарвленню мови вчителя. Він писав: “настрій у вас може бути яким завгодно, а голос у вас повинен бути справжнім, хорошим, твердим голосом”. Або; “Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити “Іди сюди” з 15-20 відтінками...” [10, с. 147].

Відомий грузинський вчений, педагог Ш. О. Амонашвілі з цього приводу зазначав, що “людина (і не тільки дитина) діє, мислить, сприймає світ у відповідності з емоційною суттю враження” [1, с. 113-114].

Ця ідея є однією з основних в його дидактиці навчання і виховання шестиліток і була глибоко та всесторонньо обґрунтована з широко відомих роботах, таких як “Здоров’яйте, діти!”, “В школу с шести лет”, “Педагогическая симфония”, “Психологические основы педагогики сотрудничества” та ін.

Якби Шалва Олександрович Амонашвілі не викладав свої ідеї так емоційно і гостро, ніхто не знав би його за стінами однієї школи чи інституту. “Він – блискучий пропагандист своїх ідей” – писав про нього М. І. Кондаков.

Відомий дослідник проблеми педагогічного спілкування В. А. Кан-Калик одним із правил оптимізації його вважає володіння вчителем яскравою, образною, педагогічно доцільною висококультурною мовою [7, с. 136-137].

Говорячи про необхідність оволодіння кожним учителем мистецтва слова, В. Ф. Шаталов запитує: “Що значить володіти класом? Перш за все це щира зацікавленість, захопленість вчителя тим сюжетом, який він розвиває... Учням подавай страть, темп і справжню наснагу... Шлях до їх розуму лежить через почуття” [16, с. 111]. Сказане цей вчитель відносив не тільки до вчителів-гуманітаріїв і уточнював, що в’яло, невиразно прочитана умова задачі породжує в учнів зворотну в’ялість мислення, апатію почуттів. І навпаки, правильно поставлені змістові наголоси, багатозначні паузи не залишають школярів байдужими.

Однією з ознак мовленнєвого мистецтва є хороша дикція. Саме вона забезпечує відтворення людської думки у мові, яка звучить без перекручень. Відомо. Що римський учитель красномовства Квінтіліан зазначав: “Говори так, щоб тебе не можна було не зрозуміти” [8, с. 45].

Чітка артикуляція звуків мови залежить від тренуваності активних мовних органів. З цією метою великий римський оратор Ціцерон виголошував промови на березі моря, набравши в рот гальку.

На значенні хорошої дикції в реалізації акторських задач наголошував К. С. Станіславський: “Слово з підміненими буквами уявляється мені... людиною з вухом замість рота, з оком замість вуха, з пальцем замість носа. Слово із зібганим початком подібне до людини із розплющеною головою. Слово з недоговореним кінцем нагадує мені людину з ампутованими ногами... Коли слова зливаються в одну безформну масу, я згадую мух, які попали в мед” [13, с. 234].

Великого значення формуванню мистецького володіння словом надавав В. О. Сухомлинський. У своїх фундаментальних роботах, таких як “Серце віддаю дітям”, “Народження громадянина”, “Як виховати справжню людину”, статтях “Слово про слово”, “Слово вчителя у моральному вихованні” та інших, він переконував читача у тому, що “без

живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки” [14, с. 160]. Як і К. Д. Ушинський, Павліський вчитель розглядав педагогіку як науку і мистецтво, а слово – як “місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність”.

Критично ставлячись до думок деяких вчених про другорядність слова вчителя у педагогічній діяльності, про низьку результативність словесного виховання, він утверджував його значимість, вважав найскладнішим і найважчим, що є в педагогіці, а слово – “інструментом впливу на душу вихованця”, найтоншим різцем, здатним “доторкатися до найніжнішої рисочки людського характеру” [14, с. 167].

Великий педагог вважав, що кожне слово вихователя повинно нести в собі добро, справедливість, красу. Тільки тоді назустріч йому відкривається серце дитини, розум вихователя доторкнеться до розуму вихованця, зворушить його, збудить почуття власної гідності.

Культура мови вчителя він розглядав як “бік педагогічної культури”, важливу умову раціонального використання часу та ефективності розумової праці учнів на уроці.

Сьогодні, коли школа вимагає підготовки нової генерації вчителів, яким би був пригаманний творчий підхід до педагогічної діяльності, особливо актуально звучать слова Павліського педагога про те, що “шкільна творчість починається із слова”, а убогість слова свідчить про убогість думки, що веде до моральної, інтелектуальної, емоційної, естетичної “говстошкірості”.

Розуміючи велику відмінність у тому, говорити самому чи викликати на розумову інших, що ще А. Дістервег вважав “мистецтвом справжнього вчителя”, В. О. Сухомлинський багато уваги приділяв дитячій творчості словом. Він був глибоко переконаний, що поетичне звучання рідного слова буде музикою для учнів тоді, коли він сам “бере в руки інструмент” і бачить, як його “музика впливає на інших людей”, бо виражає найкрасивіше і найпотаємніше.

Розвиток словотворчості учнів він забезпечував, проводячи уроки в “школі під голубим небом”. Ця школа була для них школою радості,

пізнання себе, своїх друзів, природи, розвитку чутливості до “найтонших засобів впливу – до слова і до краси”.

Великий педагог залишив багатющу епістолярну спадщину, якою підтвердив своє глибоке переконання у “могутній, безмежній силі слова вихователя”. Кожен рядок його творів є свідченням майстерного володіння словом, яке спрямоване до роздумую, серця, душі читача, переконує його, примушує хвилюватися за долю Батьківщини, школи, сім’ї, учня, учнівського колективу, радить і вчить, закликає до дії.

Педагогічна професія вимагає від вчителя розуміння необхідності розвитку і вдосконалення власного мовлення. Це завдання особливої актуальності, коли мова йде про вчителя музики, який, знайомлячи дітей з різними творами музичного мистецтва, повинен передавати всю палітру почуттів, які виразив композитор з допомогою музичних звуків, і цим самим, забезпечити естетичний і моральний вплив на духовний світ учнів, сприяти виробленню музичного смаку і любові до “найвищого у світі мистецтва” (так називав музику Лев Толстой). Вчитель музики вчить не тільки чути, емоційно сприймати музику, а й розмірковувати про неї, розвиває художнє мислення школярів, формує музично-виконавські навички.

Тому у його мовленні особливу значущість набувають артистичність, експресивність, асоціативність, образність, володіння художніми прийомами, які дозволяють викликати у слухачів емоційно-чуттєвий відгук, широке використання порівнянь, інтонаційна різноманітність, логічні наголоси.

Це дозволяє вчителю розкрити перед учнем образно-емоційний характер теми музичного твору, її інтонаційно-ритмічні та гармонічні відтінки, інтенсивно зосередити їх слухову увагу і гнучко розподілити її на найбільш складних епізодах.

Робота вчителя музики з учнями над музичним твором полягає не тільки в розкритті перед ними його музичного змісту, а й в ознайомленні з біографією композитора, ситуацією створення музичного твору.

У прагненні артистичності мови, важливо використовувати “риторичний інструментарій”, який виступає в ряді комунікаційних ефектів, таких як ефект візуального іміджу, перших фраз, аргументації, квантового викиду інформації, паузи, релаксації, дисперсії, уяви, дискусії, еліпсу. Ці прийоми сприяють активізації мислетворення і проникнення в душу слухача [3, с. 92-93].

Крім того, велике значення мають невербальні засоби передачі інформації – пози, жести, міміка, погляди, які супроводжують слово.

А. С. Макаренко наголошував на тому, що хороший вихователь той, хто володіє мімікою, може надати своєму обличчю потрібного виразу, постані – позу.

На думку деяких дослідників, жест несе біля 40,0 % інформації. Жестикуляція може і повинна супроводжувати хід думки. Вчителю слід шукати свої індивідуальні, яскраві пластичні вирази, які допоможуть виразити відношення і стани, включити учнів в активну взаємодію, підсилити звучання слова.

Тому на індивідуальних заняттях із спеціального фортепіано особливу увагу звертаємо на:

- формування в студентів установок на художньо-педагогічну творчість, мотивів діяльності, бажання відповідати знанню не предметника, а Вчителя з великої букви;
- знання студентами біографічних даних композиторів, історії створення музичних творів;
- усвідомлення природи взаємодії з учнями;
- формування бажання бути виразним у своїх проявах, озвучувати зміст заняття різними “мовами”;
- розвиток уяви, асоціативного мислення, які викликають емоцію через інтелект за допомогою використання суміжних мистецтв (літератури, живопису, архітектури, скульптури, творів народного мистецтва та ін.);
- розкриття музичного змісту інструментального твору;

– яскраве контрастування звукових і виконавських засобів, оволодіння студентами художньо-звуковими прийомами виконання, такими як педальовання, різні способи дотику до клавіатури;

– довільність і природність поведінки.

Викладач, який працює із студентами індивідуально, має можливість різносторонньо вивчити його особистість і рекомендувати спеціальні вправи для удосконалення мовлення. Їх знаходимо в роботах О. С. Булатової, С. В. Гіппіус, В. А. Кан-Каліка, Г. В. Крісті, Н. Є. Щуркової та ін. [3, 5, 7, 9, 17].

Цими авторами розроблені такі вправи для розвитку загальних мовленнєвих умінь, діапазону голосу та інтонації, відчуття темпераменту мовлення, емоційності, образності, метафоричності, артистичності поведінки в типових ситуаціях.

Систематичне виконання їх дозволяє: покращити дикцію (вправи “Пробка”, “Косар”, “Телеграма”, “Колискова”, скоромовки та ін.); розвинути інтонаційну виразність голосу (“Телеведучий”, “Темп”, “Базіки” та ін.); краще інтонувати розділові знаки (“Двокрапка”, “Головне слово”, “Музичні фрази” та ін.). Особливу увагу надаємо вправам, які сприяють оволодінню темпераментом мови (“Диктування” та ін.), розвитку емоційності, образності, метафоричності її (“Метафори”, “Афоризм”, “Конкурс ораторів”, “Розповідь”, “малювання словами” та ін.).

Для вчителя музики особливо актуальним є оволодіння артистичністю поведінки в типових ситуаціях. Тому виконання таких вправ рекомендується не тільки для самостійного тренінгу, а створюються умови для впровадження їх на інших заняттях. Зокрема, вправа “Самопрограмування особистості” пропонується як установка студенту до різних форм навчальної та концертної діяльності (індивідуальних занять, академічних концертів, технічних заліків, екзаменів, виступів на фестивалях та ін.).

Резюме. Мовленнєве мистецтво педагога – важлива складова його педагогічної культури, адже в змісті освіти рівнозначно представлені знання, емоції і віра. Тому важливим завданням вищої педагогічної школи

е формування в студентів здатності передачі учням культури адекватними способами, що забезпечується системним підходом до моделювання професійної підготовки вчителя.

Література:

1. Амонашвили Ш. А. Педагогическая симфония: В 3-х ч. – Екатеринбург, 1993.
2. Блонский П. П. Избранные педагогические произведения. –М., 1961.
3. Булатова О. С. Педагогический артистизм. –М., 2001.
4. Выготский Л. С. Педагогическая психология. –М., 1996.
5. Гиппиус С. В. Гімнастика чувств. –М., Л., 1967.
6. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії. –К., 1997.
7. Кан-Калик В. А. Учителя о педагогическом общении. –М., 1987.
8. Квинтилиан М. Ф. О воспитании оратора /Хрестоматия по истории зарубежной педагогики /Сост. А. И. Пискунов. –М., 1971. –С.40-48.
9. Кристи Г. В. Воспитание актера школы Станиславского. –М., 1968.
10. Макаренко А. С. Про мій досвід /Макаренко А. С. Про кумуністичне виховання. –К., 1978. –С.135-152.
11. Овчиннікова А. П. п'ять кроків до гарної мови. –Одеса, 1997.
12. Плутарх. Сравнительные жизнеописания /Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. /Сост. А. И. Пискунов. –М., 1971. –С.12-20.
13. Станиславский К. С. Работа актера над собой. –М., 1955. –Ч.2.
14. Сухомлинський В. О. Слово про слово //Вибр. пед. твори: У 5-ти т. –К., 1977. –Т.5. –С.160-167; Як виховати справжню людину. –Там само. –Т.2. –С.149-419.
15. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні //Вибр. пед. тв.: У 2-х т. –К., 1983. –Т.1. –С.43-104.
16. Шаталов В. Ф. Точка опоры. –М., 1987.
17. Щуркова Н. Е. Практикум по педагогической технологии. –М., 1998.